

Карпунець Володимир

асистент

Державний університет «Житомирська політехніка»

<https://orcid.org/0009-0000-0311-495X>

Більчук Олександр

асистент

Державний університет «Житомирська політехніка»

<https://orcid.org/0009-0000-0704-264X>

Шпиталенко Галина

кандидат історичних наук, доцент

Державний університет «Житомирська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0002-5150-5223>

Правовий статус закладу вищої освіти в умовах воєнного стану: сучасні проблеми та перспективи

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню правового статусу закладу вищої освіти як учасника цивільно-правових відносин. Проаналізовано сучасні підходи до визначення цивільної правосуб'єктності закладів вищої освіти (далі – ЗВО,) а також обґрунтовано особливості реалізації ним цивільних прав і обов'язків. Визначено, що заклад вищої освіти, маючи організаційно-правову форму юридичної особи, є повноцінним суб'єктом цивільного права, здатним самостійно набувати майнових і немайнових прав, нести відповідальність та виступати стороною у правочинах і судових спорах. У статті окреслено характерні ознаки укладення договорів, управління майном, а також специфіку відповідальності ЗВО залежно від форми власності (державна або приватна). Автор звертає увагу на актуальні проблеми правозастосування та прогалини у чинному законодавстві, що ускладнюють належне функціонування ЗВО як суб'єкта цивільного обороту. У результаті сформульовано напрями удосконалення правового регулювання участі закладів вищої освіти в цивільно-правових відносинах, що сприятиме підвищенню ефективності їх діяльності та забезпеченню правової визначеності у сфері освіти.

Ключові слова: заклад вищої освіти; цивільне право; правосуб'єктність; цивільно-правові відносини; юридична особа; договори; майно; відповідальність; правове регулювання.

Актуальність теми. Запровадження воєнного стану в Україні у зв'язку з широкомасштабною агресією російської федерації істотно вплинуло на всі сфери суспільного життя, зокрема діяльність закладів вищої освіти. У цих умовах заклади вищої освіти не лише продовжують виконувати свою освітню, наукову та інноваційну функцію, а й стають важливими суб'єктами національної безпеки, гуманітарної підтримки та міжнародного представництва України. Це зумовлює необхідність переосмислення їхнього правового статусу, зокрема в контексті змін до законодавства, адаптації організаційно-правових форм, забезпечення майнових прав, академічної автономії та договірних відносин в умовах надзвичайної правової ситуації.

На сьогодні існує низка практичних і теоретичних проблем, пов'язаних із функціонуванням закладів вищої освіти під час воєнного стану: від механізмів управління майном, переміщення закладів з тимчасово окупованих територій, до правового забезпечення дистанційної форми навчання, трудових відносин, залучення міжнародної допомоги тощо. Водночас українське цивільне законодавство не завжди встигає реагувати на нові виклики та потребує комплексного осмислення у світлі нових реалій.

Тому дослідження правового статусу закладу вищої освіти в умовах воєнного стану є вкрай актуальним. Воно спрямоване на виявлення прогалин у нормативно-правовому регулюванні, обґрунтування необхідних змін до чинного законодавства та формування перспектив розвитку правового статусу таких суб'єктів у кризових умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У контексті дослідження правового статусу закладів вищої освіти в умовах воєнного стану варто зазначити, що це питання ще не отримало достатнього рівня наукового опрацювання, з огляду на його відносну новизну та динамічність правових змін. Проте окремі

аспекти цієї проблематики розглядалися у працях вітчизняних науковців, зокрема в межах досліджень, присвячених правовому регулюванню діяльності закладів вищої освіти, цивільно-правовому статусу юридичних осіб, а також функціонуванню освітньої сфери в умовах надзвичайного стану.

Значний внесок у розвиток теоретичних засад правового статусу закладів вищої освіти зроблено в працях таких вчених: С.М. Ніколаєва, О.В. Дзера, Р.А. Майданика, О.Ю. Буряченка, які досліджували загальні підходи до розуміння юридичної особи як суб'єкта цивільного права, особливості участі навчальних закладів у цивільно-правових відносинах, а також питання автономії закладів освіти.

Певні аспекти функціонування освітніх установ у кризових умовах розглядалися у публікаціях С.М. Голуб [6], Ю.О. Рашед [7], М.Р. Романинець [4], В.К. Марініч [6], М.І. Миклуш [6], В.М. Уложенко [5], Т.В. Фулевої, Л.І. Луб'яної, які акцентували увагу на трансформації освітнього процесу, забезпеченні академічної доброчесності та адаптації освітнього середовища в умовах війни. Окремо варто згадати аналітичні матеріали Міністерства освіти і науки України, а також нормативно-правові акти, які були ухвалені у 2022–2024 роках та стали джерелом актуальної інформації про зміни у правовому статусі ЗВО.

Незважаючи на наявні напрацювання, більшість досліджень зосереджена на організаційних або освітньо-методичних аспектах діяльності ЗВО в умовах воєнного стану, тоді як саме цивільно-правовий вимір їхнього функціонування залишається недостатньо висвітленим. Це зумовлює потребу у подальшому дослідженні зазначеної теми з позицій цивільного права, що й становить наукову новизну цього дослідження.

Метою роботи є аналіз правового статусу закладу вищої освіти як суб'єкта цивільного права в умовах воєнного стану, виявлення основних проблем правового регулювання його діяльності у кризовий період, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази.

Викладення основного матеріалу. У ч. 1 ст. 92 Цивільного кодексу України визначено: «Юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Порядок створення органів юридичної особи встановлюється установчими документами та законом» [2]. У п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» зазначено: «заклад вищої освіти – окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та / або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх інтересів і здібностей» [3].

Заклад вищої освіти (ЗВО), згідно з чинним законодавством України, є юридичною особою публічного або приватного права, що має визначені законом цивільні права та обов'язки, може набувати майнових і немайнових прав, виступати стороною у договірних, деліктних та інших цивільно-правових відносинах. «Заклад вищої освіти потребує цілісного комплексу кардинальних змін, які б відповідали потребам сучасного українського соціуму. Закритість і консервативність вищої освіти, зокрема університетської науки, уже не відповідають вимогам часу» [4]. Його правовий статус формується на основі поєднання норм цивільного, адміністративного, трудового, фінансового та освітнього права. Однак введення воєнного стану суттєво модифікувало умови реалізації цього статусу, створивши перед ЗВО нові правові виклики. «У період дії воєнного стану в Україні визнається і діє принцип верховенства права, згідно з яким Конституція України має найвищу юридичну силу, її норми є нормами прямої дії, а права і свободи людей, які встановлені і гарантовані Конституцією України, на сьогоднішній день є необмеженими» [6].

Водночас з твердженнями В.К. Марініча, М.І. Миклуша, С.М. Голуба можна не погодитися, оскільки навіть у період воєнного стану обмеження прав можливе лише у межах, визначених Конституцією (ст. 64), і не може порушувати її основоположні принципи. Саме тому ч. 2 ст. 64 Конституції України визначає: «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст. 24–25, 27–29, 40, 47, 51–52, 55–63 цієї Конституції» [1]. З цієї норми випливає, що право на освіту, закріплене ст. 53 Конституції України не входить до кола прав, які не можуть бути обмежені. Зокрема, право на освіту нерозривно пов'язане з тими правами і свободами, які не підлягають обмеженню відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України. На думку авторів, це створює певні труднощі у реалізації права на індивідуальні або колективні звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також до відповідних посадових чи службових осіб. Обмеження права на освіту унеможливорює або суттєво звужує здатність громадян готувати та надсилати аргументовані й обґрунтовані звернення. Крім того, таке звуження може призвести до зменшення кількісного та якісного складу студентського контингенту, що безпосередньо впливатиме на діяльність закладів вищої освіти як суб'єктів господарювання та учасників цивільних правовідносин.

На думку Ю.О. Рашеда, відсутність єдиного нормативно визначеного підходу до структури адміністративно-правового статусу суттєво ускладнює розробку універсальних рішень для ЗВО в умовах воєнного стану: «Таким чином, у науковій площині існує безліч підходів щодо розуміння структури

адміністративно-правового статусу, які до того ж можуть змінюватися залежно від суб'єкта, який є носієм такого статусу. Така ситуація обумовлена відсутністю загального, так би мовити, офіційного, нормативно визначеного підходу до структури адміністративно-правового статусу, яка б стала певним взірцем для науковців» [7]. Як зазначив В.М. Уложенко: «Національна система закладів вищої освіти складається із сукупності закладів вищої освіти, які є різними за формою власності, типом, статусом як суб'єкта господарювання та іншими ознаками відповідно до спеціального законодавства, чинного в певний історичний період» [5].

Насамперед у період дії воєнного стану загострилися проблеми, пов'язані з реалізацією майнових прав закладів освіти. Частина ЗВО, розташованих у зонах активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, була змушена тимчасово припинити діяльність або змінити місце знаходження. Водночас виникають складні питання щодо збереження та обліку майна, відновлення прав на об'єкти нерухомості, а також реалізації прав власності на переміщене чи знищене майно. Практика показує, що механізми правового захисту цих прав у мирний час не є достатньо підготовленими до екстремальних умов воєнного стану.

Ще одним важливим аспектом є договірна діяльність ЗВО, зокрема укладення, зміна та розірвання договорів про надання освітніх послуг, міжнародних контрактів, грантових угод тощо. У зв'язку зі зміною форм навчання (перехід на дистанційне або змішане навчання), переміщенням здобувачів освіти і працівників, виникає потреба в гнучкому правовому регулюванні умов виконання зобов'язань, перенесення строків виконання, форс-мажорних застереженнях тощо.

Крім того, потребує правового осмислення питання трудових відносин у ЗВО в умовах війни. Зокрема, йдеться про особливості переведення працівників, дистанційної праці, призову на військову службу, гарантії збереження місця роботи, а також питання охорони праці в умовах небезпеки. Чинне трудове та цивільне законодавство лише частково враховує специфіку діяльності освітніх установ, що потребує подальшого вдосконалення нормативної бази.

Особливу увагу слід приділити правовому режиму переміщених закладів освіти. У законодавстві України вже існує поняття «евакуйованих» або «переміщених» ЗВО, проте механізми збереження правосуб'єктності таких закладів, передачі майна, продовження освітньої діяльності на новому місці, залишаються фрагментарними. Необхідно створити чіткий правовий механізм для забезпечення подальшої діяльності ЗВО, які вимушено змінили місцезнаходження.

У цьому контексті важливим є також міжнародний досвід захисту освітніх інституцій у кризових ситуаціях. Багато країн мають спеціальні правові режими функціонування навчальних закладів у період надзвичайного або воєнного стану. Вивчення такого досвіду дозволяє запропонувати моделі адаптації, які можуть бути імplementовані в українське законодавство.

Загалом правовий статус ЗВО в умовах воєнного стану потребує не лише збереження основ цивільної правосуб'єктності, але й її гнучкого оновлення відповідно до обставин. Важливо забезпечити нормативну визначеність дій суб'єктів у сфері освіти в умовах війни, захист їхніх прав і стабільність правового середовища, у якому здійснюється освітня, наукова та господарська діяльність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Правовий статус закладу вищої освіти в умовах воєнного стану зазнає суттєвих трансформацій, що зумовлені не лише загальними викликами воєнного часу, але й необхідністю адаптації існуючого цивільно-правового інструментарію до нових обставин. Дослідження показало, що чинне законодавство України лише частково враховує специфіку діяльності ЗВО у кризових умовах, а отже потребує доопрацювання як на рівні загальних засад правосуб'єктності, так і в деталях правового регулювання окремих інститутів: майнових, договірних, трудових та освітніх правовідносин.

Особливої уваги потребують питання:

- 1) нормативного забезпечення переміщення та реорганізації ЗВО;
- 2) захисту майнових прав у випадку втрати або пошкодження активів;
- 3) гнучкого врегулювання договірних зобов'язань у період дії форс-мажорних обставин;
- 4) правових гарантій збереження трудових прав працівників;
- 5) забезпечення правової визначеності в реалізації автономії та самоврядування ЗВО.

У результаті дослідження підтверджено необхідність комплексного перегляду підходів до правового статусу закладів вищої освіти в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема воєнного стану. Пріоритетом має стати розроблення спеціальних норм. Ці норми змогли б забезпечувати безперервність освітньої та наукової діяльності, а також ефективну участь ЗВО у цивільному обороті навіть за умов правової нестабільності.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому аналізі:

- а) судової практики щодо захисту прав ЗВО у зв'язку з воєнними діями;
- б) міжнародно-правових механізмів підтримки та відновлення освітніх установ;
- в) правових моделей автономії університетів в умовах надзвичайного правового режиму;
- г) шляхів інтеграції кризового досвіду в загальні принципи цивільного права України.

Ці напрями дослідження сприятимуть не лише удосконаленню національного законодавства, а й формуванню стійкої правової інфраструктури для системи вищої освіти України у воєнний і післявоєнний періоди. Це своєю чергою дозволить побудувати стійку правову систему незалежної, демократичної та правової України.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : документ 254к/96-ВР ; редакція від 01.01.2020, підстава – 27-IX [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Цивільний кодекс України : документ 435-IV ; редакція від 09.04.2025, підстава – 4292-IX [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII, редакція від 01.06.2025, підстава – 4186-IX [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
4. Романинець М.Р. Заклади вищої освіти в Україні : правові аспекти їх функціонування / М.Р. Романинець // Вісник Нац. університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. – 2019. – № 24. – С. 47–54 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/7304f4d3-be0a-42c1-9506-ace6fc3063c0/content>.
5. Уложенько В.М. Правові аспекти розвитку національної системи закладів вищої освіти / В.М. Уложенько // Правове регулювання економіки. – 2017. – №16. – С. 253–264 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7344a0cf-69f6-4cc0-98ba-8e8e8e799a35/content>.
6. Мариніч В.К. Правове регулювання освіти в Україні. Частина 1 : Принцип верховенства права в галузі освіти в умовах воєнного стану / В.К. Мариніч, М.І. Миклуш, С.М. Голуб // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2024. – Вип. 84 (1). – С. 177–181.
7. Рашед Ю.О. Особливості адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я МВС як суб'єктів медичного обслуговування / Ю.О. Рашед // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2021. – Вип. 2 (2). – С. 100–105. DOI: 10.32844/2618-1258.2021.2.2.17.

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy (1996), *Konstytutsiia Ukrainy*, document №254k/96-VR, redaktsiia vid 01.01.2020, pidstava – 27-IX, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Verkhovna Rada Ukrainy (2025), *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy*, dokument 435-IV, redaktsiia vid 09.04.2025, pidstava – 4292-IX, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Verkhovna Rada Ukrainy (2014), *Pro vyshchu osvitu*, Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. No. 1556-VII, redaktsiia vid 01.06.2025, pidstava – 4186-IX, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
4. Romanynets, M.R. (2019), «Zaklady vyshchoi osvity v Ukraini: pravovi aspekty yikh funktsionuvannia», *Visnyk Nats. universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriia *Yurydychni nauky*, No. 24, pp. 47–54, [Online], available at: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/7304f4d3-be0a-42c1-9506-ace6fc3063c0/content>
5. Ulozhenko, V.M. (2017), «Pravovi aspekty rozvytku natsionalnoi systemy zakladiv vyshchoi osvity», *Pravove rehuliuвання ekonomiky*, No. 16, pp. 253–264, [Online], available at: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7344a0cf-69f6-4cc0-98ba-8e8e8e799a35/content>
6. Marinich, V.K. (2024), «Pravove rehuliuвання osvity v Ukraini. Chastyna 1: Pryntsyp verkhovenstva prava v haluzi osvity v umovakh voiennoho stanu», *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, No. 84 (1), pp. 177–181.
7. Rashed, Yu.O. (2021), «Osoblyvosti administratyvno-pravovoho statusu zakladiv okhorony zdorovia MVS yak subiektiv medychnoho obsluhovuvannia», *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*, No. 2 (2), pp. 100–105, doi: 10.32844/2618-1258.2021.2.2.17.

Karpunets V., Bilchuk O., Shpytalenko H.

The Legal Status of Higher Education Institutions under Martial Law: Current Issues and Prospects.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the legal status of higher education institutions (HEIs) as participants in civil legal relations. It examines current legal approaches to defining the civil legal capacity of HEIs and substantiates the specific characteristics of their implementation of civil rights and obligations. The study confirms that a higher education institution, having the legal form of a juridical person, acts as a full-fledged subject of civil law, capable of independently acquiring property and non-property rights, bearing responsibility, and entering into transactions or legal disputes. The article highlights the peculiarities of contract formation, property management, and institutional liability, emphasizing the differences between public and private institutions. Special attention is given to existing legal gaps and practical challenges that hinder the effective operation of HEIs in the civil law framework. In conclusion, the author proposes key directions for improving the legal regulation of HEIs' participation in civil relations, aimed at enhancing institutional efficiency and ensuring legal certainty within the education sector.

Keywords: higher education institution; civil law; legal capacity; civil legal relations; legal entity; contracts; property; liability; legal regulation.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2025.